

КРЕДИТНА СПІЛКА ЯК УЧАСНИК ВІДНОСИН У СФЕРІ ГОСПОДАРЮВАННЯ

На сьогодні досить гострим є питання пошуку суб'єктами господарювання необхідних фінансових ресурсів для інвестування власної господарської діяльності. Потреба в коштах особливо посилюється за умов сучасної світової економічної кризи, а тому традиційні джерела фінансування, такі як банківські кредити, державні субсидії та субвенції, гранти міжнародних організацій тощо через їх обмеженість, є малоефективними. Саме у зв'язку з цим підвищується роль таких фінансових інституцій, як кредитні спілки, здатних, використовуючи свій гнучкий механізм адаптації до умов господарювання, ефективно кредитувати діяльність суб'єктів господарювання. Вищенаведеним обумовлюється актуальність даного дослідження.

На даний час наукові дослідження природи кредитних спілок переважно представлені економічною літературою, проте останнім часом науковий інтерес до регламентації їх діяльності посилюється з боку науковців-юристів. Кредитні спілки розглядаються в більшості випадків у контексті споживчої кооперації, зокрема, у працях В. В. Гончаренка [1], І. Козари [2] та інших вчених. Проте недостатньо дослідженими й такими, що потребують подальшого аналізу, залишаються питання висвітлення кредитних спілок як повноцінних учасників господарських відносин.

Метою дослідження є визначення перспективних напрямів здійснення кредитними спілками господарської діяльності та розробка пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства України в цій сфері.

Для досягнення поставленої мети були вирішені наступні завдання:

проаналізовано існуючі наукові розробки і стан чинного законодавства в контексті досліджуваної тематики;

розроблено відповідні пропозиції щодо подальшого вдосконалення правової регламентації діяльності кредитних спілок.

Слід зазначити, що в умовах фінансових труднощів ефективним джерелом фінансової підтримки малого підприємництва, як переконує вітчизняний і зарубіжний досвід, стають кредитні спілки.

Кредитні спілки є фінансовими кооперативами, які незалежно від того, ким вони створені – споживачами чи підприємцями, мають спільну рису, а саме – мета їхньої діяльності не отримання прибутку, а економія коштів своїх членів, надання якісніших послуг за кращих умов [1, с. 18]. На підтвердження кооперативної основи діяльності кредитних спілок окремі автори приводять зарубіжний досвід, вказуючи, що зокрема в Канаді вони діють як частина розгалуженої мережі фінансових кооперативів, пропонуючи страхові та трастові послуги, управління нерухомістю і т. д., підпорядковували свою роботу завданням підтримки мешканців [2, с. 82]. Здається, що кооперативні засади організації та діяльності кредитних спілок є їх міжнародною ознакою, яка знаходить своє відображення у відповідному національному законодавстві. Це визнає законодавство Німеччини, США та інших провідних країн, що, у свою чергу, не могло не вплинути на розвиток української законодавчої думки, про що розповімо нижче.

На сьогодні правову базу діяльності усіх кредитних спілок України становлять нормативно-правові акти як загальної, так і спеціальної спрямованості. Серед них можна виокремити Конституцію України від 28.06.1996 р. [3], Закон України «Про кредитні спілки» від 20.12.2001 р. [4], Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. [5] та відповідні підзаконні акти, прийняті в розвиток положень останніх.

Відповідно до ч. 1 ст. 1 Закону України «Про кредитні спілки» від 20.12.2001 р. кредитна спілка визначається як неприбуткова організація, яка заснована фізичними особами, професійними спілками, їх об'єднаннями на кооперативних засадах з метою задоволення потреб її членів у взаємному кредитуванні та наданні фінансових послуг за рахунок об'єднаних грошових внесків членів кредитної спілки. Кредитна спілка визнається фінансовою установою, виключним видом діяльності якої є надання фінансових послуг, передбачених вказаним Законом (ч. 2 ст. 1) [4].

Дещо відмінною є дефініція поняття «кредитна спілка», яка сформульована в Господарському ко-

дексі України [5]. Зокрема, кредитна спілка визнається як неприбуткова організація, яка заснована громадянами у встановленому законом порядку на засадах добровільного об'єднання грошових внесків з метою задоволення потреб її членів у взаємному кредитуванні та наданні інших фінансових послуг.

Як можна побачити, термінопоняття, що містяться в аналізованих законодавчих актах, суперечать один одному як за суб'єктним складом учасників кредитної спілки, так і за організаційними засадами діяльності цього суб'єкта господарювання. По-перше, Закон України «Про кредитні спілки» зазначає, що засновниками кредитної спілки можуть бути фізичні особи, професійні спілки, їх об'єднання. По-друге, за Законом України «Про кредитні спілки» кредитні спілки діють на кооперативних засадах, а Господарський кодекс України не містить подібної вказівки, вказуючи лише на добровільний характер об'єднання громадянами своїх грошових внесків.

З метою розв'язання виявленої колізії необхідно застосувати відомі юридичній науці методи подолання суперечностей між нормативно-правовими актами. За юридичною силою аналізовані документи є рівними, оскільки обидва є Законами, тому можемо взяти за основу дату прийняття нормативно-правового акту. Господарський кодекс України, звичайно, прийнятий пізніше, але перевагу матиме Закон України «Про кредитні спілки» як спеціальний Закон, який за загальним правилом превалює над загальною нормою. Така ж позиція підтримується авторами науково-практичного коментарю до Господарського кодексу України [6, с. 216]. Тому при вирішенні цієї проблеми треба керуватися нормами Закону України «Про кредитні спілки».

На цьому суперечності між згаданими нормативно-правовими актами не закінчуються. Доцільним є уніфікувати використовувані у вказаних актах поняття. Так, Закон України «Про кредитні спілки» говорить про фізичних осіб як засновників кредитних спілок, проте Господарський кодекс України робить наголос на громадянах, які постійно проживають на території України (ч. 1 ст. 130 Кодексу). Науково-практичний коментар до Господарського кодексу України трактує це положення, зводячи його зміст до фізичних осіб. Слід зазначити, що поняття «фізичні особи» і «громадянин» співвідносяться між собою як ціле та частка, тому не слід їх так довільно змішувати. Вказаний недолік не є суттєвим, але законодавству повинні бути притаманні такі ознаки, як чіткість, ясність та недвозначність норм. У зв'язку з цим пропонується привести у відповідність категоріальний апарат згаданих нормативно-правових актів з метою усунення умов, які можуть спричинити виникнення суперечностей на практиці.

Спільним для визначень «кредитних спілок», які містяться в Законі України «Про кредитні спілки» та Господарському кодексі України, є проголошення неприбуткового характеру їх діяльності. Неприбутковість кредитної спілки полягає в тому, що вся її діяльність спрямована не на отримання прибутку, а на надання кредитних і ощадних послуг своїм членам. Кредитна спілка – це форма самоорганізації людей, які, об'єднавшись власними силами, створюють для самих себе можливість задоволення своїх потреб у фінансовій сфері. Кредитна спілка – це самоврядна демократична організація, в якій члени і лише члени визначають види послуг, які нею надаються, і встановлюють умови їх надання.

Як свідчить міжнародна практика і власна історія України, кредитні спілки завжди виникали там і тоді, коли людям були необхідні певні фінансові послуги, але або їх не надавала жодна фінансова інституція в силу непривабливості даного сектору фінансового ринку з точки зору можливості отримання прибутку (комерційні банки в Україні сьогодні), або ж такі послуги пропонувалися на не вигідних, часто грабіжницьких умовах, користуючись монополією та неможливістю іншим чином задовольнити свої потреби у дрібному кредитуванні широким верствам населення (ломбарди в Україні сьогодні). Іншими словами, кредитні спілки – це фінансовий механізм, завдяки якому люди шляхом кооперування своїх зусиль, ідей і коштів можуть отримати необхідні послуги значно дешевше, ніж у тому випадку, коли кожний з них намагався би діяти самостійно.

Аналізуючи практику діяльності кредитних спілок в Україні, окремі автори умовно виділяють два їх основних типи [7, с. 31]:

спілки соціального напрямку: засновуються на базі трудових колективів, громадських об'єднань, церковних парафій; мають порівняно низькі відсоткові ставки на кредити, внаслідок чого неспроможні протистояти інфляції; як правило, існують за рахунок сторонніх пожертв або загальної орієнтації членства на дрібні позички при максимальній віддачі на вклади; позички мають короткотерміновий характер;

спілки ринкового напрямку: засновуються за територіальним принципом, за професійною ознакою, на базі численної та диверсифікованої за характером членів громадської організації; ведуть гнучку відсоткову політику, практикують кредитування на різні терміни та під різні види гарантування, пропонують кілька видів вкладів.

Для того, щоб кредитна спілка виконувала свої статутні завдання, вона повинна мати відповідну надійну економічну основу. Остання формується за рахунок майна кредитної спілки, яке складається з: вступних, обов'язкових пайових та інших внесків членів кредитної спілки (крім внесків (вкладів) на

депозитні рахунки); плати за надання своїм членам кредитів та інших послуг, а також доходів від провадження інших видів статутної діяльності; доходів від придбаних кредитною спілкою державних цінних паперів; грошових та інших майнових пожертвувань, благодійних внесків, грантів, безоплатної технічної допомоги як юридичних, так і фізичних осіб, у тому числі іноземних; інших надходжень, не заборонених законодавством України (ч. 1 ст. 19 Закону України «Про кредитні спілки»).

Капітал кредитної спілки складається з пайового, резервного та додаткового капіталів, а також залишку нерозподіленого доходу спілки і не може бути меншим 10 % від суми її загальних зобов'язань.

Відповідно до діючого законодавства України кредитна спілка як суб'єкт господарювання здійснює некомерційну господарську діяльність (ст. 21 Закону України «Про кредитні спілки»). Кредитна спілка відповідно до свого статуту:

приймає вступні та обов'язкові пайові та інші внески від членів спілки;

надає кредити своїм членам на умовах їх платності, строковості та забезпеченості в готівковій і безготівковій формі. Отримувати кредити від імені членів кредитної спілки можуть також фермерські господарства і приватні підприємства, які знаходяться у їх власності. Розмір кредиту, наданого одному члену кредитної спілки, не може перевищувати 20 % від капіталу кредитної спілки;

залучає на договірних умовах внески (вклади) своїх членів на депозитні рахунки як у готівковій, так і в безготівковій формі. Зобов'язання кредитної спілки перед одним своїм членом не можуть бути більше 10 % від загальних зобов'язань кредитної спілки;

виступає поручителем виконання членом спілки зобов'язань перед третіми особами;

розміщує тимчасово вільні кошти на депозитних рахунках в установах банків, які мають ліцензію на право роботи із вкладками громадян, об'єднаній кредитній спілці, а також придбаває державні цінні папери, перелік яких встановлюється Уповноваженим органом, та паї кооперативних банків;

залучає на договірних умовах кредити банків, кредити об'єднаної кредитної спілки, кошти інших установ і організацій виключно для надання кредитів своїм членам, якщо інше не встановлено рішенням Уповноваженого органу. Загальна сума залучених коштів, у тому числі кредитів, не може перевищувати 50 % вартості загальних зобов'язань і капіталу кредитної спілки на момент залучення;

надає кредити іншим кредитним спілкам, якщо інше не встановлено рішенням Уповноваженого органу;

виступає членом платіжних систем;

оплачує за дорученням своїх членів вартість товарів, робіт і послуг у межах наданого кредиту;

провадить благодійну діяльність за рахунок коштів спеціально створених для цього фондів.

Закон України «Про кредитні спілки» містить заборону кредитним спілкам провадити будь-яку іншу діяльність, крім передбаченої цим Законом.

На розвиток положень вказаного Закону щодо здійснення кредитними спілками господарської діяльності та їх конкретизації видано відповідними органами підзаконні нормативно-правові акти роз'яснювального характеру. Зокрема, Розпорядженням Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України «Про встановлення виду державних цінних паперів, які можуть придбавати кредитні спілки» від 04.11.2004 р. № 2739, встановлено, що кредитні спілки можуть придбавати облігації внутрішньої державної позики з терміном обігу до одного року, умови випуску яких передбачають обов'язкове погашення у грошовій формі [8].

У сучасних умовах ефективна діяльність кредитних спілок викликає зацікавленість до співробітництва не тільки з боку фізичних осіб, але і юридичних осіб. Саме останні на сьогодні потребують оперативного та своєчасного кредитування незалежно від розміру статутного капіталу та масштабів економічної діяльності. Практика свідчить про розповсюдженість створення та функціонування кредитних спілок при крупних підприємствах. Зокрема, у м. Санкт-Петербург успішно працюють кредитні спілки «Нарвская застава» на Кировському заводі, «Металлист» – на ЛМЗ, «Светлана» – в об'єднанні «Светлана». Інші підприємства створили загальний кредитний союз «Касса взаимного кредита» (КВК) і зараз є його кооперативними учасниками («Изотоп», «Киришинефтеоргсинтез», «ЛОМО», «Полиграфоформление») [9]. Американський досвід функціонування кредитних спілок також свідчить про глибокі зв'язки останніх як з комерційними фірмами, так і з державними підприємствами і установами, обслуговуючи заводи й офісні центри. Більшість кредитних спілок заснована особами, що мають спільну спеціальність. Близько 50 % кредитних спілок об'єднує працівників приватних фірм, 20 % – зайнятих на державних підприємствах і 10 % – працівників сфери освіти, а 20 % діють при соціальних, робочих та інших організаціях [10].

На сьогодні позитивний зарубіжний досвід поєднання крупного підприємства (незалежно від його спеціалізації) з фінансовими установами в особі кредитних спілок потрібно неодмінно використовувати в Україні. Крім того, з позицій українського законодавства це дозволяється. Так, визначення кредитної спілки, яке наводиться у ч. 1 ст. 1 Закону України «Про кредитні спілки», серед зас-

новників називає професійні спілки та їх об'єднання, а однією з ознак за якою фізичні особи можуть бути членами кредитних спілок зазначається спільне місце роботи.

На жаль, приходиться констатувати, що Закон України «Про кредитні спілки» (абз. 3 ч. 1 ст. 21) обмежує склад учасників кредитних операцій з боку юридичних осіб лише фермерськими господарствами і приватними підприємствами, які знаходяться у власності членів кредитної спілки. Як можна побачити, Закон передбачає жорстку прив'язку згаданих юридичних осіб до особи члена кредитної спілки. Юридична конструкція приватних підприємств і фермерських господарств свідчить про те, що склад останніх формується лише з однієї особи або кількох осіб, які є родичами або членами сім'ї. Зокрема, ч. 1 ст. 113 Господарського кодексу України приватним підприємством визнає підприємство, що діє на основі приватної власності одного або кількох громадян, іноземців, осіб без громадянства та його (їх) праці чи з використанням найманої праці. Приватним є також підприємство, що діє на основі приватної власності суб'єкта господарювання – юридичної особи [5]. Згідно з ч. 2 ст. 1 Закону України «Про фермерське господарство» фермерське господарство може бути створене одним громадянином України або кількома громадянами України, які є родичами або членами сім'ї, відповідно до закону [11].

На теперішній час найбільш поширеною, універсальною організаційно-правовою формою господарювання є господарські товариства [12], зокрема акціонерні товариства. Тому аналізована норма Закону України «Про кредитні спілки» є дещо дискримінаційною, бо в певній мірі усі учасники господарського товариства є його власниками, здійснюючи не речові, а корпоративні права, тобто має місце, так звана, «метаморфоза» власності. Думається, що необхідно надати право кредитним спілкам, створеним акціонерами акціонерного товариства, надавати кредити останньому під гарантії акціонерів, які володіють значним пакетом акцій. Це дозволить акціонерам за рахунок власних внесків у майно кредитної спілки створити надійний кредитний інститут, який міг би своєчасно підтримувати діяльність корпоративного підприємства на належному рівні, фінансувати його витрати на розширення виробництва тощо.

Але все це потребує часу на розробку відповідних законопроектів із метою усунення вказаних недоліків і прогалин у діючому законодавстві України. Для суб'єктів господарювання згідно з поширеним висловом «час – це гроші» проблеми необхідно вирішувати сьогодні й зараз за допомогою наявних правових засобів. З метою вирішення питання

кредитування корпоративного підприємства, працівники якого є членами кредитної спілки, можна вдатися до передбаченого Законом України «Про кредитні спілки» заходу, а саме: створити кооперативний банк. Відповідно до ч. 3 ст. 4 згаданого Закону кредитна спілка може бути засновником місцевого кооперативного банку. У Господарському кодексі України кооперативний банк визначається як банк, який створено суб'єктами господарювання, а також іншими особами за принципом територіальності на засадах добровільного членства та об'єднання пайових внесків для спільної грошово-кредитної діяльності (ч. 1 ст. 338).

Кооперативний банк створюється в порядку, передбаченому Законом. України «Про банки і банківську діяльність» [13]. Законодавство про кооперацію поширюється на кооперативні банки в частині, що не суперечить цьому Закону.

Зарубіжний досвід діяльності кредитних спілок свідчить про те, що усе різноманіття фінансових операцій, які вони здійснюють, не зводиться лише до кредитних і депозитних. Вони значно ширші й пов'язані з розміщенням цінних паперів на фондовому ринку, іпотечними операціями, емісією кредитних карток, довірчим управлінням майном тощо. Останнім часом особливої уваги привертають до себе операції з перерахування зарплати працівникам підприємств через кредитні спілки. Вказана послуга вигідна для всіх учасників, отримала широке поширення у країнах СНД, зокрема Російській Федерації [9].

Зважаючи на те, що кредитні спілки виступають членами платіжних систем, вважаємо, що надання подібних послуг є прийнятним для українських кредитних спілок і має бути впроваджено у практику їх діяльності.

Порівнюючи правовий статус, особливості надання кредитними спілками фінансових послуг і їх спектр за кордоном і в Україні, можна дійти висновку про недосконалість правового регулювання відносин за участю кредитних спілок в Україні та необхідність їх подальшого вдосконалення. Зокрема, потребують вдосконалення відносини з надання кредитів і реалізації кредитної політики кредитними спілками України, розширення переліку господарських операцій, учасниками яких можуть виступати кредитні спілки. Представляється необхідним і доцільним надання кредитним спілкам дозволу на здійснення операцій комерційного характеру, зокрема, надавати кредити не членам під заставу нерухомого майна під підвищені ніж членам кредитні ставки; здійснювати електронну торгівлю, операції з цінними паперами на фондовому ринку на зразок американських кредитних спілок тощо. Звісно, кошти від здійснення цих операцій необхідно спрямовувати

вати на забезпечення здійснення кредитними спілками своєї основної статутної діяльності.

Отже, підсумовуючи усе вищенаведене, можна дійти наступних висновків:

на сучасному етапі розвитку суспільства в умовах фінансових труднощів ефективним джерелом фінансового забезпечення індивідуального споживання та розвитку підприємницької активності громадян, як переконує вітчизняний і зарубіжний досвід, стають кредитні спілки;

необхідно привести у відповідність категоріальний апарат, який використовується в Законі України «Про кредитні спілки» та Господарському кодексі України, з метою усунення умов, які можуть спричинити виникнення суперечностей на практиці. Перш за все, це стосується визначення поняття «кредитна спілка», яке надається у вказаних законодавчих актах, співвідношення термінів «громадянин», «фізичні особи» тощо;

необхідно розвивати чинне законодавство з питань діяльності кредитних спілок у напрямку розширення спектру послуг, що ними надаються;

необхідно дозволити кредитним спілкам здійснювати операції комерційного характеру, кошти від здійснення яких будуть спрямовуватися на підтримку основної статутної діяльності.

Література

1. Гончаренко В. В. Кредитні спілки як фінансові кооперативи: міжнародний досвід та українська практика. — К. : Наук. думка, 1997. — 233 с.
2. Козюра И. Роль кооперативного сектора в розвитку територій: канадський опыт // Економіка України. — 2002. — № 11. — С. 80—83.
3. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.
4. Про кредитні спілки : Закон України від 20 грудня 2001 р. № 2908-III // Відомості Верховної Ради України. — 2002. — № 15. — Ст. 101.
5. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436 // Офіційний вісник України. — 2003. — № 11. — Ст. 462.
6. Науково-практичний коментар Господарського кодексу України / кол. авт. : Г. Л. Знаменський, В. В. Хахулін, В. С. Щербіна та ін. ; за заг. ред. В. К. Мамутова. — К. : Юрінком Інтер, 2004. — 688 с.
7. Циганов О., Лук'янченко В. Роль кредитних спілок у фінансуванні малого підприємництва регіону // Схід. — 2002. — № 4. — С. 30—32.
8. Про встановлення виду державних цінних паперів, які можуть придбавати кредитні спілки : Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України від 4 листопада 2004 р. № 2739 // Офіційний вісник України. — 2004. — № 46. — Ст. 3076.
9. Шакалина Л. Кредитные союзы обживают промышленную зону // Экономика и время. — 2002. — 7 окт. (№ 39). — С. 4.
10. Американская схема ипотечного кредитования / [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.agenda-msk.ru/amerinskayashema>.
11. Про фермерське господарство : Закон України від 19 червня 2003 р. № 973-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 45. — Ст. 363.
12. Про господарські товариства : Закон України від 19 вересня 1991 р. № 1576-XII // Відомості Верховної Ради України. — 1991. — № 49. — Ст. 682.
13. Про банки і банківську діяльність : Закон України від 7 грудня 2000 р. № 2121-III // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 5—6. — Ст. 30.

Подано до редакції 24.03.2009 р.